

Včelí píli dojdeš k cíli aneb Zvířata ve frazeologii

Nedílnou součástí každého jazyka je frazeologie. Odráží se v ní myšlenková a jazyková vynalézavost, nápaditost a pohotovost uživatelů jazyka. Ať už jde o pořekadla, přísloví, rčení, přirovnání, nebo různé průpovídky a ustálené charakteristiky, mají jedno společné: vypovídají o duševním životě určitého etnika, o jeho emocích, morálních zásadách, zvyklostech i názorech na svět. Jsou nositeli důkazu o moudrosti našich předků a jejich zkušenostech předáváných z generace na generaci.

Mezi jednotlivými typy frazémů není neprostupná hranice, a v praxi bývá proto mnohdy obtížné rozlišit, o jaký typ jde; to platí především pro hranici mezi pořekadly a příslovími. Pořekadla jsou v literatuře charakterizována jako zobecněná životní zkušenost bez mravoučného obsahu, která dodává současně radu do života. Jako přísloví označujeme krátké průpovídky většinou s nadčasovým mravním ponaučením (někdy s výstrahou či pokáráním). Často se v nich objevuje přirovnání, tedy pojmenování na základě srovnání, podobnosti dvou subjektů. Jak pořekadla, tak přísloví mají metaforický základ. Smyslem rčení není ponaučení, ale pobavení, oživení jazykového projevu. Vedle ustálenosti, závaznosti a obraznosti/alegoričnosti je pro tyto útvary příznačná emocionalita, expresivnost a také posun lexikálního významu. Pro naše jazykové zastavení není podstatné, o který z útvarů jde, naším zámerem je potěšit se bohatostí materiálu.

Motivačním zdrojem frazeologie bývají vedle částí lidského těla hojně názvy zvířat neboli zoopelativa – a právě o těch se zmíníme. Velký počet ustálených přirovnání lidských vlastností, činností a stavů ke zvířecím svědčí o tom, že člověk chování zvířat, jejich fyzické schopnosti, pohyby i různé zvyklosti po celé generace bedlivě pozoroval a porovnával. Přirovnání bývá uvedeno slůvkem jako: mrštný jako lasička (nebo i kočka, opice, štika, veverka); dotěrný jako moucha; lstivý jako had (liška, kočka); tichý

jako myška; volný jako pták; nést se pyšně jako páv; černý jako havran; dřít jako mezek (kůň, soumar, vůl); věrný jako pes.

Přirovnání lidské vlastnosti (činnosti nebo stavu) ke zvířecí mělo slovní projev oživit, zvýraznit, učinit jej zajímavějším, patrně i proto bývá pro frazeologismy příznačná rýmovanost: každý pes jiná ves; dobré prase všechno spase; podle nosa poznáš kosa; pro jednoho osla tráva nevyrostla; je bohatá jako koza rohatá; i černá kráva bílé mléko dává; ještě vlka nezabili, už na jeho kůži píli; běda tomu domu, kde tele rozkazuje volu; od včely pochází med, od hada jed.

Zoopelativa bývají také součástí pránostik, v nichž jsou dávány do souvislosti určité meteorologické jevy a roční doba. Z původně velmi bohatého souboru pránostik zbyl dnes jen zlomek, ale má v obecném povědomí stále pevné místo. Např.: na Boží narození o bleši převalení, na Nový rok o slepičí krok; leze-li jezevec o Hromnicích z díry, za čtyři neděle zpátky zas píli; na svatého Řehoře čáp letí přes moře a žába hubu otevře; na svatého Jiří vylézají z děr hadi a štíři; červencové večerní hřmění – ryb a raků nadělení; divoké husy na odletu – konec babímu létu.

Mezi zvířata vyskytující se ve frazeologii nejhojněji patří pochopitelně ta, která žila s člověkem: pes, kočka, kůň, kráva, koza. Ta dnes ponechme stranou, prostor dáme zástupcům skupin, jimž se v letošním roce věnovala i Živa – a to bezobratlým živočichům. Přestože v lidských představách se např. hmyz nezřídka spojuje se slovy obtížný, otravný nebo odporný, pojí se s ním i řada půvabných obrátů. Mnohé jsou „chronicky“ známé, jiné se užívají vzácněji.

Třeba takové blechy a vši, které byly celá staletí nejtypičtějším lidským parazitem, se objevují ve velkém množství slovních spojení: nasadit někomu blechu (veš) do kožichu; mít někoho rád jako veš v kožichu; držet se někoho jak blecha (veš) košile; je to, jako když blecha štípne; hledat na něčem blechy (hnidy); vychytat blechy. Snadno

vysvětlitelné jsou i obraty skákat jak blecha; bylo jich tam jako blech (někdy se říká i jako mravenců, vos, kobylek, much, sršňů, psů, zajíců); má písmo jak blechy; píše blechy/blešy; být jako pytel blech (jako z hadích ocásků); lepší uhlídat pytel blech než mladé děvče. Motivačně poněkud záhadná jsou třeba: být šťastný jak blecha; hnal by pro groš blechu přes strniště (= dal by si pro groš koleno vrtat); nebo mluví, jako když blecha kašle (kuřák jako žába). Jakkpak by se asi tvářili naši prapředci, kdybychom jim vysvětlovali, co v současné době znamená nasadit někomu do bytu štěnici.

Moucha je spojována se slovy dotěrná, slabá (jako moucha po zimě). Je také měřítkem množství: bylo jich tam jako much. Někomu přeletěla moucha přes nos, jiný sedí jako mouchy, snězte si mě a neublížil by ani mouše (kuřeti), protože má muší sílu. Při chřipce lidé padají jako mouchy a jsou bezmocní jako moucha v pavučině. Někteří lidé či věci mají své mouchy, před odevzdáním práce je dobré vychytat poslední mouchy (blechy). Občas se i člověku muší váhy povede zabít dvě mouchy jednou ranou. Ví se, že orel much nelapá, ale také, že v nouzi čert i mouchy lapá (dobrá psovi i moucha).

Tíží-li nás něco, leží to na nás / tlačí nás to jako můra. Při některých příležitostech se lidé slétají jako mury ke světlu nebo se dokonce ženou jako jepice do plamene. Známé rovněž jepičí život mnohých věcí a občas místo podpisu děláme muří nohu. Někdo se vznáší po parketu jako motýlek, jiný je jako motýl přelétavý.

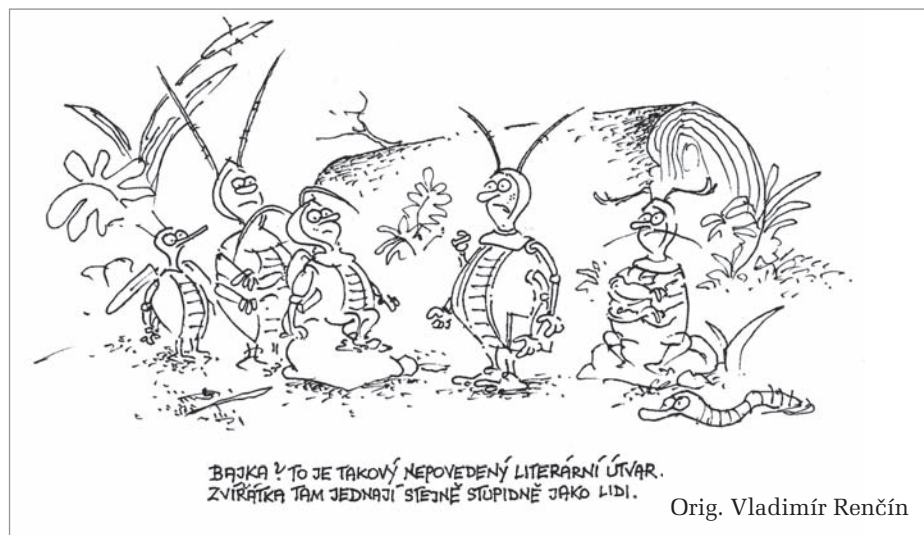
Pro mravence je typická pilnost, pracovitost. Odtud spojený mravenčí trpělivost, práce. Mravenci ovšem mohou být i v nohou a rukou nebo běhat po zádech (ale častěji po nich přeběhne mráz). Pilnost se spojuje i se včelami (leckdy ve zdvořilosti pilná jako včelíčka). Máme však také obraty být splašený/zmatený jako lesní včely; tváří se, jako když mu uletěly včely.

K vosám se váže spojení: být dotěrný jako vos; dorážet/sesypat se na někoho jako vosy; sedět na něčem jako vos na bombóně; píchnout do vosího hnízda; mít vosí pas.

Komáři odkazují na biblické podobnosti: cedít komára, ale velblouda spolknete; také lze dělat z komára velblouda; a o hubených lidech se říkalo: je na něm sádlá jako na komáru.

Když se účastníci akce slézají jako švábi na pivo, bývá organizátor otrávený jako šváb a v krajním případě může mít švába na mozku nebo mít divné brouky (nebo také mouchy či pavouky) v hlavě. Brouka (švába, pavouka) lze i nasadit někomu do hlavy. Řešit něco s člověkem, který dělá mrtvého brouka, není příjemné. Dítě, malý roztomilý brouček (cvrček), občas neví roupano co dělat a vysaje z rodičů energii do poslední kapky jako pijavice. Úředníka, který se místo řešení problému kroutí jako červ (žížala, had, úhoř) a drží se svého místa jako pijavice (klíště, blecha košile), nemůžeme zašlápnout jako červa. Stáhneme se do své ulity jako šnek (hlemýžď), abychom přechkali jednání, které se táhne jako tasemnice a vleče se jako hlemýžď (šnek, želva).

Zásoba obrátů zdaleka není u konce, prostor pro jazykové zastavení však ano. Přejí čtenářům Živu, ať jsou zdraví jako rybičky, volní jako ptáci a šťastní jako blecha.

BAJKA O TO JE TAKOVÝ NEPOVEDENÝ LITERÁRNÍ ÚTVAR.
ZVÍŘÁTKA TAM JEDNAJÍ STEJNĚ STUPIDNĚ JAKO LIDI.

Orig. Vladimír Renčín